

Strid om en brønd i Heltborg

Af Jens Verner Præstgaard, Lunegårdsvej 33, 7752 Snedsted.

Adgang til vand har altid været en nødvendighed for menneskeheden. Det har været en forudsætning for bopladser og samfund, at der var adgang til drikkevand, bedst var kilder, men vandløb og søer kunne også bruges. I visse områder var der så få kilder og gravede brønde, at man måtte være fælles om dem, og fra bibelen kender vi endnu navne på nogle brønde i Israel. Vi har haft lettere adgang til vandforsyning i vort land. Men også her har en vis regulering af adgangen til at bruge vand fra brønde og vandløb været nødvendig. I de senere år, hvor forbruget af vand har været stærkt stigende, har en detaljeret lovgivning været nødvendig. Industri og kunstvanding har tæret på grundvandsreserverne.

Det var i tidligere tid besværligt at skaffe vand til husholdning og dyrehold. Manden med pilekvisten skulle finde et velegnet sted til at grave en brønd, og brøndgraveren grave den og stensætte den. Vandet skulle bringes op med vinde eller med pumpe og bæres ind. Disse brønde løb af og til tomme i tørre perioder, ja nogle var tørre hver sommer. Heldigst var de ejendomme, der havde et væld, en kilde, der vældede op af jorden. Det var en alvorlig sag, når gårdens brønd blev tør. I Heltborg var man så heldig, at man på fælleden havde et væld, hvorfra man hentede vand i tørre perioder. Denne brønd blev ved udskiftningen udlagt til fælles brug. Da ejeren Søren Høg i 1834 tilkastede brønden resulterede det i en retssag.

Jens Olesen, gårdmand i Heltborg klagede på egne og en del andre af Heltborg bys beboeres vegne over, at Søren Høg havde tilkastet en ved udskiftningen i fælleden udlagt brønd.

I den anledning indkaldtes samtlige sagens parter til at møde for forligskommissionen på Hassing Refs herreders tingsted mandag den 22. dec. 1834 kl. 9, hvor sagens mindelige afgørelse skulle forsøges. Thylands søndre distrikts forligelseskommission den 15. december 1834.

Underskrevet af Pretzmann

Andreas Lyckegaard

Stævningen blev forkyndt den 17. dec. af stævnevidnerne Christen Christensen og Niels Knudsen.

For forligskommissionen mødte for klagerne Christen Larsen og Niels Christian Jensen med

fuldmagt fra Jens Olesen, Peder Viborg, Jens Overgaard, Mogens Christensen, Poul Erichsen, Christen Lauritsens enke, Christen Wittrup, Anders Peiter og Cornelius Christensens enke. Indklagede Søren Høg var mødt personlig. Sagen kunne ikke forliges, hvorfor den efter klagernes forlangende blev henvist til afgørelse ved lands lov og ret.

Følgende indlæg blev sendt til retten:

De før nævnte klager alle af Heltborg og forhenværende beboere af deres iboende gårde og steder har i langt over de års hævdtid upåagtet afbenyttet en på indstævnedes ejendom værende brønd indtil sidste sommer eller efterår, da han lagde hindringer i vejen for brøndens afbenyttelse, hvilken han endog senere har tilkastet og ødelagt, uagtet den oprindelig har været anlagt i fællig, afbenyttet som sagt af de tilgrænsende beboere upåtalte i langt over hævdstid og findes afsat på Heltborg bys udskiftningskort. At brønden uhindret har været afbenyttet af klagerne og formænd i 40-50 år opfordres indstævnte herved til at erkende, da det i modsat fald kan og skal vorde bevist med vidner, og at brønden med vej dertil findes udlagt på udskiftningskortet, godtgør en attest fra hr. løjtnant og landmåler Sørensen i Thisted sålydende:

Efter Heltborg bys udskiftningskort udvisende er vesten for vejen, som kommer fra Krog og går nordvest til landevejen og nr. 42 da Christen Hyldgaards nu Søren Høgs lod en brønd eller kilde, hvis diameter på kortet er 18 alen og vejen derfra til fornævnte vej udlagt med 170 kvadratalen, hvilket hermed bevidnes under embeds ed.

Thisted den 26. november 1834.

C. Sørensen, løjtnant og landmåler.

Procurator Sørensen tilføjede i en vedlagt skrivelse, at udskiftningskortet var forevist Søren Høg, og at han ikke forstod, af hvad grund denne modsatte sig de andres udøvelse af en gammel ret og ødelagde en brønd, som klagerne havde ret til og ikke kunne undvære.

Han mente:

a. at Søren Høg skulle have pligt til inden for en fastsat tid at opkaste brønden og sætte den i god og brugbar stand, betale mulkt for hver dag

Udskiftningskort fra Heltborg 1793. Pilen viser fællesbrønden placering

han overskred tidsfristen,

b. at han tilpligtes at udrede erstatning efter uvildige mænds skøn, samt betale både til Thisted Amts Fattigkasse for lovstridig handling.

c. han tilpligtes at udrede sagens omkostninger. Sagen indlades herved til dom Winthers Mølle den 22. januar 1835
Ærbødigst Sørensen

Fremlagt inden retten blev sat den 22. jan. 1835.

Det første retsmøde i denne sag fandt sted den 22. januar 1835 kl. 10 på Tinghuset i Vestervig under ledelse af Christian de Fischer kongelig majestæts overauditør, herredsfoged og skriver i Hassing Refs herreder i overværelse af tinghørerne Christian Krogh, Ole Harsyssel, Mikkil Christensen af Tygstrup og Lars

Sørensen af Møllerhuset.

Procurator Sørensen mødte for klagerne Jens Olsen med flere af Heltborg i en sag mod Søren Høg angående en kilde eller brønd, som sidstnævnte havde ødelagt for klagerne. De foreviste Heltborg bys udskiftningskort, hvor brønd og vej dertil var afsat.

Herredsfoged de Fischer indførte derefter i retsprotokollen, at have modtaget klage fra Jens Olesen, Christen Larsen, Peder Viborg, Jens Overgaard, Mogens Christensen, Poul Erichsen, Christen Lauritsens enke, Christen Wittrup, Anders Peiter og Cornelius Christensens enke over Søren Høg, fordi han egenmæssig har tilkastet en på hans mark værende brønd, som ved udskiftningen var udlagt til fælles brug, og som havde været afbenyttet af klagerne og deres forfædre i 40-50 år, samt at samme på grund af ofte indtrædende vandmangel ikke kan undværes.

I den anledning havde han indstævnet Søren Høg til at møde for Hassing Refs herreders ret på Tinghuset i Vestervig torsdag den 22. januar 1835 for der at modtage sigtelsen og dokumenterne samt dom at lide til at opkaste brønden og sætte den i brugbar stand som før ødelæggelsen, daglig mulkt til amtets fattigkasse for hver dag dommen siddes overhørig, dertil kommer erstatning til skadelidte efter uvildige mænds skøn, mulkt for lovstridig handling, dertil kommer sagens omkostninger.

Procurator Thomsen fra Thisted mødte for Søren Høg og begærede sagens dokumenter udlånt i 14 dage. Dokumenterne udlåntes og henstanden blev bevilget.

Torsdag den 5. februar blev sagen igen optaget. Udlånte dokumenter blev tilbageleveret sammen med følgende indlæg:

Det er unægtelig meget påfaldende for enhver som kender situationen ved Heltborg by, at klagerne saggiver min klient for den fornævnte ringe genstand, og der kan næppe tænkes anden grund dertil end det sker for at fortrædige ham eller, at de da der er 10 i tallet ikke ænses de bekostninger, som søgsmålet vil medføre for dem om denne og taber sagen, når de blot kan skikke deres modpart af med penge til processen, fordi han ikke vil føje dem i deres vanlige påfund at afbenytte fælles med ham den forstævnte ham tilhørende brønd, denne brønd som består af et omtrent 3 alen i jorden gravet hul uden bolværk og blot forsynet med et dæksel

af fjæl og en junge, er således kun af ringe betydning og med hensyn til afbenyttelse er den lige så lidet af nogen vigtighed, efterdi der i Heltborg by og navnlig i nærheden af klagerens boliger gives overflødig vand formedelst det stærke væld, som endog på de årets tider, det springer hyppigst vanskeliggør eller i det mindste besværliggør færdselen.

At klagerne af velvilje eller ligegyldighed af forrige ejer af min klient iboende gård, hvilken brønden i sagen tilhører, stundom kan have afbenyttet den, når de fandt det mageligere end selv at kaste eller holde oprettet et hul til at samle vand i, kan muligt være tilfældet, og min klient har endog, siden han tiltrådte sin nu iboende gård stundom tilladt, at andre benyttede sig af brønden, men ingenlunde kan det erkendes at have uhindret eller uafbrudt i hævdstid og derover med nogen ret afbenyttet brønden således, at juridisk forpligtelse til at tåle sådan afbenyttelse skulle påhvile ham eller ejeren af hans gård, og at der ved sammes overdragelse ingen særlig forpligtelse er ham pålagt derom til bevis giver jeg mig den ære herved at fremlægge det af Christen N. Skriver under 7. juli f.å. udstedte skøde, der ikke med et eneste ord omtaler, at nogen som helst servitut påhviler den skødede gård, hvilken heller ikke ved skødets tinglæsning er befunden. Som nu heri formedelst indstævnte eller formands mulige velvilje eller tålsomhed periodiske afbenyttelse af omtalte brønd ikke kan begrunde nogen rettighed for klagerne i så henseende. Således er der ikke fra min klients gårds ejers side givet noget samtykke til at den vedvarende skulle være til fælles brug for de tilgrænsende beboere, og klagerne har heller ikke i min klients beboelsestid i Heltborg gjort mine til at fordre sådan fælles rettighed førend forrige sommer eller efterår, da de egenmæssig foretog sig at oprense brønden, for som de måske troede derved at gøre det gældende, men hvilken selvrådighed indstævnte naturligvis ikke ænsede og for at overtale dem derom lod det af brønden opkastede igen nedkaste i samme, såsom den desuagtet gav tilstrækkelig og brugelig vand.

Det foreviste Heltborgs bys udskiftningskort ville sikkert, om det end var i rettens værge, kun give dommeren en mådelig vejledning om brøndens beliggenhed, hvilket dog må antages at være således som den fremstillede landmålerattest oplyser, men dette beviser i dette

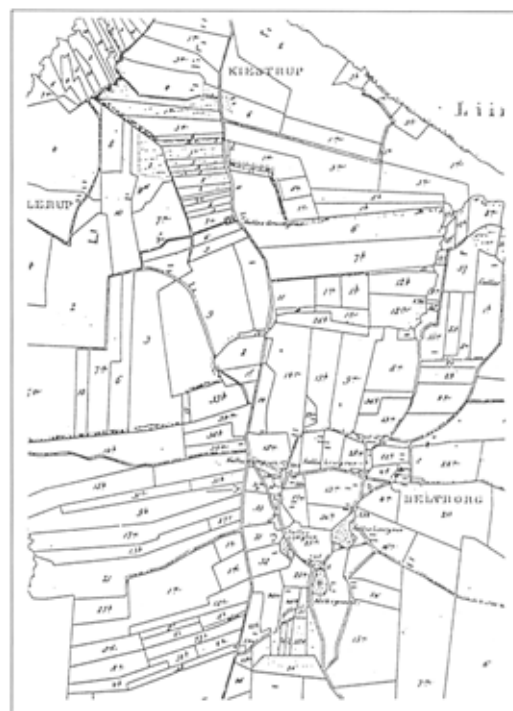
tilfælde intet, thi hverken brønden eller nogen vej derfra er udlagt til brug for tilgrænsende beboere eller klagere. At vedkommende landinspektør har på kortet anmærket den omtalte brønd og en vej derfra til landevejen er kun sket, fordi han fandt det således for sig og er følgelig uden nogen effekt, thi hin vej blev blot en følge af førnævnte villighed på grund af hvilken tilgrænsende beboere stundom tillades adgang til brønden, derimod skulle det egentlige bevis for klagernes saggivelse og påstand formentlig ene og alene søges i den udskiftningen forudgående åstedsforretning og delingsplan, hvoraf samtlige lodsejererklæringer og samtykke med hensyn til loddernes uddeling og de særlige rettigheder, navnlig den førstævnte kunne erfares, og jeg opfordrer herved klagerne til at fremkomme med berørte åstedsforretning, skønt det vel er overflødigt, idet de ikke har produceret denne forretning, hvis den talte noget til deres fordel. Hvad angår at klagerne påberåber sig vidner til at bevise deres saggivelse, da er det indlysende, at vidnesbyrdene, om de end synes at blive i hans favør, ikke kan lede til andet eller mere omfattende resultat, end hvad foran allerede i henseende til brøndens periodiske afbenyttelse er omhandlet og indrømmet, og da efter sagens natur ikke vidner, men dokumenter, navnlig hin forretning formentlig er det eneste bevis, hvorefter trætten bør afgøres, så protesteres imod, at der tages noget hensyn enten til vidnesbyrd til førnævnte kort og landmålerattest. Vitterlig påstås at indstævnte Søren Høg frifindes for klagernes tiltale i denne sag, og at disse tilpligtes at betale ham processens omkostninger skadesløs, således indlades sagen til doms under alle lovlige forbeholdenheder.

Thisted den 4. februar 1835.

Ærbødigst Thomsen.

I retten fremlagdes det skøde, som selvejergårdmand Christen Nielsen Skriver, Ullerup i henhold til mageskiftekontrakten af 24. februar 1833 udstedte til gårdmand Søren Høg af Ullerup på gården i Heltborg by. Hartkorn 1 td. 1 skp. $\frac{3}{4}$ alb. samt en parcel af Søren Jensens forrige gård, 5 skp. 1 fjk. 1 alb. Køberen overtager gården med samme ret og rettigheder, byrder og forpligtelser, som sælgeren havde haft.

Skødet var underskrevet af Christen Nielsen og bevidnet af A. Knakkegaard og Peder Lings.

Matrikelkort 1844

Efter yderligere opsættelse blev retten igen sat den 19. februar. Procurator Sørensen havde forinden indsendt en indstævning af vidner, hvis forklaringer han krævede beedigede.

Han ønskede at afhøre vidnerne Peder Christian Enggaard og Jens Præstegaard med flere i Heltborg og følgende besvaret:

1. Kender vidnerne sagens parter?
2. Er der en brønd eller kilde på Søren Høgs gårds ejendom vesten for vejen, som kommer fra Krog?
3. Har de tilgrænsende beboere årlig benyttet denne brønd og i hvilket tidsrum.
4. Hvem har vedligeholdt brønden?
5. Udsættes klagerne eller beboerne, som bor nærmest brønden for vandmangel, når den afskaffes?
6. Er brønden nu tilkastet og ødelagt, samt af hvem?
7. Er vidnet beslægtet eller besvogret med nogen af parterne.

De indkaldte vidner blev kaldt frem og betydet vigtigheden af eden. Jens Præstegaard blev derefter kaldt frem og det andet vidne vist udenfor. I overværelse af Søren Høg svarede han ja til de to første spørgsmål. Til det tredje spørgsmål om benyttelsen svarede han, at naboerne havde hentet vand hvert år i de sidste 25 år, i hvilket han havde beboet sin gård. Til 4,

at de havde i fællesskab vedligeholdt den, til 5 svarede han ja, og til 6 at den ikke kunne benyttes, før den blev rensset. Til spørgsmål nr. 7 svarede han nej.

Procurator Thomsen bad vidnet svare på:

- a. bor vidnet så nær Søren Høg eller den omhandlede brønd, at det af egen erfaring daglig har kunnet observere om vidnecitanterne har afbenyttet brønden, eller er det blot efter andres sigende, at vidnet har hørt det omforklarede.
- b. er det ikke vidnet bekendt, at vidnecitanterne dels selv har brønd, dels et kildevæld i Heltborg, der letter dem adgang til at erholde vand uden at søge den omtalte brønd i Søren Høgs ejendom?
- c. hvorledes er den omspurgte brønds beskaffenhed? nemlig forsynet med bolværk eller ikke?

Vidnet svarede

- a. dette har vidnet selv set, der er 2 agres længde fra hans gård til brønden.
- b. vidnet ved ikke, at andre end Christen Larsen og Morten Christensen af vidnecitanterne har brønd. Det i Heltborg værende kildevæld er ikke tilstrækkelig til at afhjælpe vandmangelen, når de ej har faste brønde at søge til.
- c. brønden har været forsynet med træramme uden bolværk, men rammen er nu væltet til siden og hullet tildels fyldt med dynd.

Der var ikke yderligere spørgsmål til vidnet, der fik forklaringen forelæst, aflagde ed og blev dimitret.

Vidnet Peder Christian Enggaard blev kaldt frem og svarede ja til 1 og 2, til 3 ja og i 35 år. Til spørgsmål 4 ligesom forrige vidne, ja til 5 og til 6 at rammen var taget af brønden, der var fyldt med dynd, gjort af Søren Høg som rygter siger. Til 7, at han var bror til Peder Viborg, som har frafaldet sagen. Han bor i Ullerup, men er født i Heltborg og har under sit ophold der set beboere daglig benytte brønden. Til b, at Christen Larsen, Mogens Christensen og Poul Erichsen havde brønde, der om sommeren var tørre og ej heller kunne bruges ved langvarig frost. Svarene på de øvrige spørgsmål var som første vidnes. Der var ikke yderligere spørgsmål til vidnet.

Procurator Sørensen fik sagen udsat 8 dage og fremlagde følgende indlæg som svar på procurator Thomsens indlæg.

Skal det kaldes en ubetydelighed eller ringe ting, at klagerne ved indstævntes handlinger og

fremfærd udsættes for vandmangel, da begribes ikke, hvad der skal kaldes vigtigt, og hvad der mere skulle foranledige anklage og søgsmål end nærværende sags genstand. Den omtvistede brønd var af fornøden dybde og indvendig opmuret med sten samt foroven forsynet med ramme og dæksel af træ Dens kostbarhed eller ikke kostbarhed gør intet til sagen; men det gør til sagen, at den altid gav fornødent og god vand, som klagerne ville mangle om sommeren og i langvarig frost om vinteren, dersom brønden afskaffedes. Dette såvel som og at klagerne og formænd har i hævdstid og derover uafbrudt og uhindret afbenyttet brønden samt for fælles regning holdt den vedlige er tilfulde bevist ved det under dagen førte tingsvidne. At noget burde være meldt i indstævntes skøde om den omtvistede brønd behøvedes ikke, da Christen N. Skriver har solgt gården med herligheder forpligtelser og byrder, som han selv havde ejet den. Desuden kendte indstævnte, der i mange år har boet i Heltborg sogn, godt nok brønden og klagernes rettighed dertil. Men skulle han desuagtet synes at tilkomme nogen godtgørelse i så henseende, får han at henvende sig til hans sælger desangående. De under sagen afhørte vidner har ikke set, at indstævnte har tilkastet og ødelagt brønden, men da sådant er vedgået, så er bevis derom jo ganske overflødig, og da en ting lettere lader sig ruinere end opføre og istandsætte, måtte klagerne frygte, at indstævnte atter ville forstyrre brønden, dersom de igen istandsætter den, hvorfor de af nødvendighed og ikke for at spille penge eller for at fortrædige nogen måtte vælge rettens vej og lovlige midler til deres rets håndhævelse. Uagtet udskiftningskortet ikke kan eller skal godtgøre brøndens nødvendighed, eller af hvem den afbenyttes, så viser det dog, at den var til ved udskiftningen, og ved at betegnes selvfølgelig forudsættes, at den skulle blive, som den var, og at vedkommende, som behøvede den, ikke betages den brug eller færdsel ad den dertil afsatte vej. At intet er nævnt i åstedsforretningen eller delingsplanen må være anset unødvendigt, da ingen disput derom er opstået og altså betragtet som en ting, der forbliver status quo. Men skulle brønden eller brugen deraf ved udskiftningen have været afskaffet, burde sådant snarere have været bemærket. For øvrigt kan det nu betragtes ligegyldigt, enten kortet og den fremlagte attest virker fuld bevis eller ikke, da

klagerne som foranmeldt har hævdsret til brøndens afbenyttelse, hvilket ved det første tingsvidne juridisk er bevist. Således indlades sagen til dom i henhold til dette og mit forrige indlæg og påstande samt under benægtelse af alt fra indstævntes side fremført uvigtigt og ubevist.

Den 12 marts var sagen igen for retten. Søren Høgs procurator Thomsen erklærede alt, hvad klagerne havde fremført for urigtigt og ubevist og henholdt sig til sit forhen indsendte indlæg. Sørensen henholdt sig ligeledes til sit indlæg og indlod atter sagen til dom.

Torsdag den 23. april 1835 blev retten igen sat på Tinghuset i Vestervig. Der blev afsagt dom: Indstævnte Søren Høg tilpligtedes inden en af dommeren bestemmende kort tid og under klækkelig daglig mulkt til Thisted Amts Fattigkasse for hver dag dommen sidde overhørig at opkaste brønden og sætte den i god brugbar stand, således som den befandtes før opfyldningen og ødelæggelsen.

Han tildømmes at udrede erstatning efter uvillige mænds skøn for brøndens afsavn og mulkeres til Thisted amts fattigkasse for hans egenmæssige og lovstridige handling. Han tilpligtes at udrede denne sags omkostninger skadesløs, hvorimod indstævnte ved procurator Thomsen har påstået frifindelse og sagens skadsløse omkostninger. Da det dels af indstævnte er indrømmet dels af vidner bevist at klagerne langt over hævds tid har hentet vand fra den indstævntes mark værende og efter landmålerattest på Heltborg bys udskiftningskort med vej derfra anførte brønd, hvorom der tvistes, så var indstævnte uberettiget til, hvilket han har tilstået, at tilkaste den brønd til hvis afbenyttelse klagerne må antages at have ret, og han vil derfor uden at de af ham fremsatte indsigelser, at

sådan ej har været i åstedsforretningen delingsplanen eller skødet, hvilket sidste pålægger ham formands byrde, vil kunne komme i betragtning efter dansk lov 5-5-1-2 ved dom bliver tilpligtet inden vis tid og under mulkt at opkaste og istandsætte brønden samt efter uvillige mænds skøn betale erstatning og endelig udrede denne sags skadesløse omkostninger, hvorimod der ej findes grund til at idømme ham mulkt.

Thi kendes for ret.

Indstævnte Søren Høg bør inden 15 dage efter denne doms lovlige forkyndelse og under daglig mulkt af 3 mark sølv til Thisted Amts Fattigkasse for hver dag han sidder dommen overhørig opkaste den af ham på hans mark tilkastede brønd og sætte samme i brugbar stand, samt efter uvillig inden retten udmeldte mænds skøn for sit forhold udrede erstatning og betale klagerne sagens skadesløse omkostninger. At efterkomme inden bemeldte frist under adfærd efter loven. Under navn og segl.

Fischer.

Sagens omkostninger beløb sig til 3 rigsbankdaler og 2 skillinger sølv.

Naboerne kunne nu igen hente vand ved brønden. Den er om sommeren blevet brugt langt op i dette århundrede, oplyser Aksel Kirk, der kan huske, at vogne med spande og junger kunne holde i række og vente på at komme til brønden i meget tørre somre. Dette behov for at hente vand fra brønden ophørte, da Heltborg i sidste halvdel af trediverne fik fælles vandværk.

Kilder: Sagsakter fra Aksel Kirks private arkiv. Hassing-Refs Herreders Justitsprotokol B 34 - 27. Pag. 254.

Kilde: Sydthy Årbog 1994, side 13-19.